

CULTURELE DIALOOG ALS OPLOSSING VOOR DE CULTURELE PARADOX

Andries Schilperoord¹

Culturele verschillen leiden nogal eens tot handelingsverlegenheid bij hulpverleners. Ongewild komt men in een onzalige paradox: men wil niet discrimineren, maar er lijkt slechts keuze te zijn tussen twee kwaden: culturele verschillen accepteren, en daarmee zaken accepteren die men bij autochtonen niet zou toestaan, dan wel het eigen morele referentiekader vooropstellen en van de cliënt verwachten dat deze zich hieraan aanpast. Vanuit de angst cliënten van een culturele minderheid te discrimineren, wordt er, zo lijkt het, per definitie gediscrimineerd. In dit artikel wordt betoogd dat deze paradox voorkomen kan worden door het kiezen van een communicatieve tussenpositie tussen enerzijds monisme en anderzijds cultuurrelativisme. Bij deze tussenpositie, die we dialoog noemen, is het noodzakelijk om struikelblokken in de communicatie te onderkennen. Zo zijn er verschillen in verbale en non-verbale communicatie en in omgangsvormen en lijken soms grote waardentegenstellingen een rol te spelen. Door in dialoog te gaan en in een gezamenlijke zoektocht achtergronden en uitgangspunten te onderzoeken, kan ruimte ontstaan om gezamenlijke waarden te vinden. Hierbij is het van belang om eigen oordelen op te schorten, zich wederzijds aan te passen, niet in te vullen voor de ander en de cliënt als individu te willen leren kennen. Bij grote waardentegenstellingen kan een oplossingsgerichte houding helpen; onbillijke (geradicaliseerde) meningen kunnen onderwerp van behandeling zijn.

Inleiding

Een Marokkaanse vader wil niet met een vrouwelijke hulpverlener praten.

Een Turkse moeder is geschrokken en boos omdat er seksuele voorlichting wordt gegeven op school. "Zo moedigen ze hen toch aan!"

Een Antilliaanse vader moet lachen als een hulpverlener zijn zorgen uit over het seksistische gedrag van zijn zoon. "Ja, jullie kijken daar anders tegen aan dan wij."

Dit zijn soms frustrerende momenten voor veel hulpverleners, waar vaak onderling over gediscussieerd wordt. Moet je respecteren dat mensen met een andere culturele achtergrond er anders over denken? Of moet je hen proberen te overtuigen dat zij het mis hebben en jij gelijk?

Je kunt bang zijn om uitgemaakt te worden voor racist en daarom meningen accepteren die vanwege de andere culturele achtergrond sterk afwijken van jouw meningen. Het probleem is dat je dan soms gedrag tolereert van allochtone cliënten dat je niet zou accepteren bij autochtone cliënten en je feitelijk discrimineert. Maar als je de mening van minderheden afwijst, heb je geen oog voor hun culturele achtergrond en normatieve referentiekader en discrimineer je ook. Moet je hen veroordelen en overtuigen van ons eigen gelijk of accepteren wat je van een autochtone Nederlander nooit zou accepteren?

---

¹ Andries Schilperoord is GZ-psycholoog bij Lijn5 Noord-Holland; correspondentie: a.schilperoord@ln5.nl.

De culturele paradox

In de beschreven situaties loopt de communicatie vast. Hoe je ook reageert, je maakt je schuldig aan discriminatie; hetzij omdat je de ander veroordeelt, hetzij omdat je vanwege de culturele achtergrond anders reageert dan bij anderen. Haley (1963) omschreef een dergelijke tegenstrijdige opdracht als een paradox. De opdrachten: 'doe spontaan!', 'gehoorzaam niet mijn bevel' en, in bovenstaand geval, 'discrimineer niet' kunnen niet uitgevoerd worden doordat er een innerlijke tegenstrijdigheid in zit.

Het probleem met deze opdracht 'niet te discrimineren' is dat je een boodschap als 'ik wil alleen met een vrouwelijke hulpverlener praten' onmogelijk *niet* kan beoordelen (Haley, 1963). Je kunt onmogelijk *niet* communiceren (Watzlawick, Beavin & Jackson, 1974). Maar een referentie naar cultuur, ook als deze niet expliciet of bewust wordt gedaan, komt wel over als het sluitstuk van een discussie. 'Het mag niet van mijn geloof', moedigt niet aan om hier verder over door te praten. Terwijl culturele of religieuze overtuigingen, net zoals overigens niet-religieuze overtuigingen, ook maar overtuigingen zijn en niet het sluitstuk, maar het begin vormen van een gesprek (Hilhorst, 2008a). Dus in plaats van een eindpunt vormt de culturele paradox een beginpunt: het begin van een culturele dialoog. Juist in de hulpverlening, waar het gaat om de zoektocht naar wat 'goed' is, heeft ethische reflectie nut in de *gezamenlijke* zoektocht naar wat het beste is om te doen (Bauduin & Kanne, 2009, p. 16, mijn cursivering). In de zoektocht naar het goede is ieders bijdrage daarbij welkom (Hilhorst, 2008a).

Om te onderzoeken hoe je een interculturele dialoog kunt vormgeven, bespreek ik hoe men naar culturen en cultuurverschillen kan kijken. Vervolgens bespreek ik struikelblokken in de (interculturele) communicatie. Het lastigst wordt het als er echt waardetegenstellingen lijken schuil te gaan achter vastlopende communicatie. Hier wordt nader op ingegaan, waarna ik adviezen geef hoe de interculturele dialoog vormgegeven kan worden in de hulpverleningspraktijk.

Cultuur

Verschillen tussen culturen

Cultuur kan omschreven worden als het resultaat van reeksen communicatie (Habermas, 1979). In feite zijn er zoveel culturen als mensen, maar vaak wordt getracht om geconstateerde verschillen samen te vatten in tegenstellingen: collectieve versus individualistische culturen; grofmazige versus fijnmazige culturen; actieve versus passieve culturen; westerse versus niet-westerse culturen, schuld- versus schaamtecultuur, traditioneel versus modern. Het elegante van dergelijke tegenstellingen is dat het een kapstok of kader biedt waardoor men mensen kan indelen en vervolgens beter kan begrijpen. Het nadeel zal ook duidelijk zijn: mensen vinden het veelal onprettig om in een hokje gestopt te worden. Het doet geen recht aan de complexe werkelijkheid. En wat nogal eens wil gebeuren, is dat alles vanuit de culturalistische bril wordt bekeken: een misdrijf gepleegd door een allochtoon wordt dan verklaard vanuit zijn culturele wortels (Azghari, 2005), terwijl andere facetten ook een rol kunnen spelen. Zo leven culturele minderheden in Nederland nog steeds in een achterstandspositie.

Monisme versus relativisme

Mensen schijnen een onweerstaanbare voorkeur te hebben voor een binaire logica, voor denkwijzen gebaseerd op tweepoligheid. Het probleem is dat alle nuances tussen die twee polen veelal niet benoemd worden en dus ook niet worden onderkend. Het kan echter nog simplistischer. Het *monisme* gaat ervan uit dat van alle verschijnselen maar één type is; één maatstaf waar alles tegen wordt gelegd. Lange tijd, en bij sommigen nog steeds, overheerste een Eurocentrisch perspectief (Van Asperen, 2003): het voorlopige eindpunt van de ontwikkeling van de mensheid is de Europese cultuur. Alle andere culturen 'lopen achter' of, zoals sommige politici zeggen, 'zijn achterlijk'.

Overigens beperkt een monistische visie zich niet tot Europa. Toen moslims tijdens de Middeleeuwen in contact kwamen met Europa vonden ze al snel dat het christelijke Westen een zeer onderontwikkelde cultuur kende. Deze constatering was onder meer gestoeld op de barbaarse praktijken van christenen zoals heksenverbrandingen, burgeroorlogen en gebrek aan verlichte kennis, en werd al snel object van onderzoek. Islamitische geleerden gingen zich verdiepen in de vraag hoe het toch kwam dat de blanke Franken (zoals Europeanen werden genoemd door Arabieren) zo achterliepen op de hoogstaande en tolerante islamitische beschaving (Azghari, 1995).

Ten tijde van de dekolonisatie ontstond een discours van gelijkwaardigheid tussen de culturen, samen te vatten in de term ‘cultuurrelativisme’ (Van Asperen, 2003). De essentie van deze zienswijze is dat culturen alleen ‘van binnenuit’ zijn te kennen. Van buitenaf kan men dan ook moeilijk kritiek leveren op bepaalde culturele uitingen: men kent de situatie niet en bovendien zou je door kritiek te geven suggereren dat sommige culturen waardevoller zijn.

De culturele paradox wordt in deze tegenstelling duidelijk: of je hangt een monistische visie aan en stelt je eigen culturele referentiekader centraal, of je stelt dat er geen principiële onderscheid te maken valt tussen culturen en ziet ze als gelijkwaardig. En door alle binaire tegenstellingen blijft de focus op wat ons scheidt, niet wat ons bindt.

Communicatieve tussenpositie: de dialoog

Ik betoog dat het denken in tegenstellingen tussen culturen en een schijnkeuze tussen monisme of cultuurrelativisme overstegen moet worden door het innemen van een derde positie. Deze derde positie wordt door Van Asperen (2003) het Communicatief Universalisme genoemd. Procee (1991) onderscheidt twee tussenposities: het Communicatief Universalisme en het Communicatief Relativisme als alternatieven voor absoluut Universalisme [monisme] en absoluut [cultuur]relativisme. In schema ziet dat er als volgt uit:

Absoluut Universalisme / Monisme	Communicatief Universalisme	Communicatief Relativisme	Absoluut Relativisme
Dialoog			

Hier wordt volstaan met één tussenpositie, die ik een wat minder technische en meer algemene benaming geef: de Dialoog. Een dialoog is ‘tweespraak’. Hierbij worden de eigen meningen opgeschoort en bewust geluisterd naar elkaar met als doel zicht te krijgen op de aannames en uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de opvattingen van de ander (definitie uit: Jaspers & Kwakkelaar, 1999 zoals geciteerd in Kocken, 2009). Verschillen tussen culturen zijn overbrugbaar; er kan door een dialoog tot een compromis gekomen worden waar beide partijen zich in kunnen vinden zonder het volledig met elkaar eens te zijn (Kortmann, 2005). De dialoog, noodzakelijk in elke hulpverleningsrelatie, kan juist als het gaat om culturele minderheden een uitweg zijn uit de handelingsverlegenheid geschapen door de culturele paradox. Want juist bij allochtone minderheden schieten hulpverleners nog wel eens in een ‘kramp’ en legt men zichzelf de genoemde tegenstrijdige opdracht op niet te discrimineren.

Om een dialoog aan te kunnen gaan is wel enige kennis nodig van de gebruiken en gewoonten van de ander. Voordat ik de dialoog bespreek, zal ik in de volgende paragraaf eerst deze communicatieve randvoorwaarden behandelen.

Interculturele communicatie

De mens is geen slaaf van zijn cultuur (Azghari, 2005). Iedereen in zijn waarde laten is een prima afspraak. Als daardoor echter niemand durft te vragen naar de oorsprong van vreemd gedrag van een ander, omdat men bang is om te discrimineren, dan leert men ook niets van elkaar. Daardoor ontstaat er geen echt contact, laat staan uitwisseling of dialoog. Vragen stellen is iets anders dan veroordelen.

De constatering dat iemand zich anders gedraagt dan normaal, houdt in dat er zoiets als een 'normale' gedragswijze bestaat. Naast bijvoorbeeld het hanteren van DSM-criteria zou men de desbetreffende cultuur moeten analyseren, alsook de mate waarin iemand binnen die cultuur een afwijking mag vertonen voordat hij niet langer als normaal beschouwd wordt (Haley, 1963). Men dient echter op te passen voor 'folklorisme'. Ideeën over andere culturen worden nog wel eens kritiekloos en zonder bronvermeldingen van elkaar overgeschreven en dat geldt vooral van 'exotiserende' uitspraken en generalisaties (Shadid & Van Koningsveld, 1983). Kortom, het kan geen kwaad om je te verdiepen in de cultuur van je gesprekspartner.

Verbale en non-verbale communicatie

Taal kan uiteraard een struikelblok vormen. Communiceren met veel handen en voeten, of via een tolk, maakt het lastiger om elkaar te begrijpen. Van deze moeilijkheid is men zich vaak voldoende bewust. Lastiger is het bij subtielere culturele verschillen in communicatie. Bourdieu (1977) heeft aangetoond hoe de maatschappelijke spelregels bepaald worden door de heersende elite. De beheersing van de juiste stijlen van taalgebruik geeft bij allerlei keuze- en selectieprocessen voordeel. Communicatie gaat verder dan taal: het gaat om grammatica, accent, toon, spreektempo, fysiek overkomen, mimiek, gebaren. Bij dit alles conformeren allochtonen zich niet aan het dominante model. Het gaat om een oneindige som van oneindig kleine verschillen in manieren van doen en spreken.

Eerder is benoemd dat men een boodschap (verbaal of non-verbaal) onmogelijk *niet* kan beoordelen (Haley, 1963). De aan- of afwezigheid van een glimlach of frons definieert de relatie tussen mensen evenzeer als de aan- of afwezigheid van verbale kritiek (Haley, 1963). Zowel de digitale (overeengekomen) als analoge (niet overeengekomen) taal is van belang en als deze niet in overeenstemming zijn kan er een storing in de communicatie ontstaan (Watzlawick et al., 1970). Aangezien de analoge taal sterk cultuurgebonden is, ligt een communicatieprobleem hier op de loer. Om enkele voorbeelden te noemen: Marokkanen zijn gewend om voor het gevoel van autochtone Nederlanders vrij luidruchtig, met korte afstand en met veel handgebaren te communiceren. In zowel de Marokkaanse als Somalische spreektaal ontbreekt een verschil tussen een vriendelijke en minder vriendelijke manier van vragen. Men maakt in het dagelijkse leven geen onderscheid tussen vriendelijk verzoeken en gewoonweg botweg eisen. In het Marokkaans worden ook de allervriendelijkste verzoeken meestal in gebiedende wijs uitgesproken. Eenmaal op bezoek bij een traditionele Marokkaanse familie hoor je als gast: "Zit!", "Drink!", "Eet!" enzovoorts (Azghari, 2005). Als men zich hiervan niet bewust is, mislukt communicatie al bij voorbaat. Een ander voorbeeld: de hoeveelheid oogcontact die men maakt tijdens het gesprek is tussen verschillende culturen zeer verschillend. Een conclusie als 'dat ze loog werd voor mij op dat moment duidelijk doordat ze mij niet aankeek', kan nogal eens ongefundeerd getrokken worden.

Het belangrijkste bij therapie is volgens Minuchin (1973) 'aanpassen aan elkaar'. De therapeut moet zich aanpassen om in het systeem te kunnen komen, maar hij moet ook zorgen dat hij de vrijheid houdt om interventies te plegen die een uitdaging zijn aan de gezinsorganisatie. Een techniek hierbij is mimicri: in een joviaal gezin zal de therapeut zelf ook joviaal en expansief zijn. Hij neemt het tempo en het soort communicatie van het gezin over. In een gezin met een sobere stijl zal hij schaars met woorden zijn (Minuchin, 1973). Het is dus van belang om opmerkzaam te zijn op culturele verschillen in non-verbale communicatie en te proberen je enigszins aan te passen.

Omgangsvormen

Iets ruimer gezien dan verbale en non-verbale communicatie kan gesteld worden dat veel omgangsvormen verschillend zijn tussen verschillende culturen. Marokkanen slaan over het algemeen uit beleefdheid wat een gastheer aanbiedt in eerste instantie een paar keer af. Omdat de (Marokkaanse) gastheer dat weet, dringt hij er een paar keer op aan. Een Marokkaan kan een Nederlander gierig vinden omdat hij niet meer aandringt om toch wat te eten of te drinken na zijn beleefde afwijzing (Azghari, 2005). Maar voordat je mensen een kop koffie kunt aanbieden kan het al fout gaan: de mentaliteit van *inscha Allah* maakt dat men binnen de Marokkaanse cultuur minder gewend is om van tevoren een bepaalde tijd af te spreken of op tijd te komen (Azghari, 2005). Als je dan uiteindelijk alsnog in gesprek bent, en er zijn niet al te grote taalproblemen, kan het alsnog misgaan. Gesloten vragen kunnen bij buitenlandse cliënten er bijvoorbeeld toe leiden dat men uit beleefdheid, 'ja' antwoordt op een vraag, terwijl het eigenlijk 'nee' zou moeten zijn (Shadid & Van Koningsveld, 1983). Een afwachtende, accepterende, wat afstandelijke houding is meestal de beste, omdat de ouders dan niet zo gemakkelijk kans lopen aan gevoel van gezichtsverlies te lijden (Eppink, 1984). Met het geven van adviezen kun je je ook aanpassen aan deze omgangsvormen, bijvoorbeeld: "U doet het goed, maar kunt u het ook zo doen?" Je geeft hen hierdoor altijd formeel gelijk (Eppink, 1984).

Als de spanningen als gevolg van deze culturele verschillen te groot worden, kan het gebeuren dat men zich terugtrekt in de eigen culturele gemeenschap waar het allemaal wat soepeler gaat. Het gevolg is dat allochtone jongeren bij voorkeur met elkaar optrekken, weinig contacten met autochtone Nederlanders onderhouden en onvoldoende worden ingewijd in de manier waarop instanties als de sociale dienst en arbeidsbureau te werk gaan (Van den Brink, 2001) en dus ook weinig kunnen aanvangen met de veelal autochtone hulpverleners.

Botsingen van waarden

De meeste misverstanden en het meeste onbegrip zijn met geduld en goede wil vaak nog wel op te lossen. Lastiger is het als er niet alleen verschillen in taal, communicatie en omgangsvormen zijn, maar er ook grote verschillen zijn in de normen en waarden. Uithuwelijken, eerwraak, vrouwenbesnijdenis, hoe kun je daar nu genuanceerd over denken als dit in strijd is met waar jij voor staat? Met een beroep op het eigen geweten kun je jezelf echter niet buiten het morele spel plaatsen. Je kunt in een ethische discussie de vraag naar goede redenen niet ontlopen (Bolt, 2008). Van deelnemers in een morele discussie mag worden gevraagd dat zij hun achtergrondovertuiging zo goed mogelijk proberen uit te leggen en het niet laten bij dooddoeners als: 'dat vind ik nu eenmaal', 'dat leert mijn traditie' of 'dat verbiedt mijn religie' (Hilhorst, 2008b), en dat geldt voor alle gesprekspartners. Vooral bij zaken waar sterke tegenoverdracht-gevoelens een rol spelen, is het wijs om door te vragen naar de redenen en achtergrond van bepaalde overtuigingen. Vaak blijkt de waarde-tegenstelling dan wel mee te vallen.

Hier wordt volstaan met twee voorbeelden, in de volgende paragraaf wordt er nader op ingegaan.

1. Een baby van vluchtelingen in een asielzoekerscentrum krijgt cola te drinken (voorbeeld ontleend aan Van Asperen, 2003). Begeleiders zien het misprijzend aan, kunnen niet begrijpen hoe onverantwoord de ouders van de baby zijn. Het valt niet mee om het oordeel op te schorten want hoe kan men zo gemakzuchtig omgaan met de gezondheid van een baby. Nogmaals de definitie van dialoog: Hierbij worden de eigen meningen opgeschort en bewust geluisterd naar elkaar met als doel zicht te krijgen op de aannames en uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de opvattingen van de ander (Jaspers & Kwakkelaar, 1999 zoals geciteerd in Kocken, 2009). En wat blijkt als de aannames en uitgangspunten onderzocht worden: De ouders gaan ervan uit dat westerse producten goed zijn voor de gezondheid (waarom zou iets ongezonds op grote schaal verkocht worden?), en bovendien vertrouwen ouders het drinkwater niet, bekend als ze zijn met ziektes ten gevolge van vervuild drinkwater.

2. Een ander voorbeeld, van de school van mijn dochter: De vermeende beperkte betrokkenheid van een Afrikaanse moeder met de school van haar dochter. Ze gaf zich nooit op als vrijwilliger voor taakjes als luizenmoeder, schoolreisjes begeleiden enzovoorts. Veel Nederlandse ouders vulden het alvast in: typisch voor die cultuur om kinderen op school te dumpen: een waardetegenstelling. Totdat iemand het eens navroeg. Het bleek dat de moeder dacht dat het bij de klusjes van vrijwilligers ging om een soort ere-rol, waarvoor je gevraagd wordt en ze was dolblij dat ze er aan mee mocht doen.

Een Antilliaanse vader die lachend seksistisch gedrag van zijn zoon terzijde schuift omdat wij daar anders over denken, mag hierop bevestigd worden. Niet om hem te veroordelen, maar om gezamenlijk te weten te komen wat de redenen en achtergronden zijn van zijn overtuiging. Mogelijk valt het wel mee met de waardetegenstelling. Juist in de Antilliaanse cultuur is er bijvoorbeeld zeer veel respect voor moeders.

Gemeenschappelijke waarden

De genoemde voorbeelden maken duidelijk dat sommige vermeende waardetegenstellingen snel opgelost zijn als men in dialoog gaat. Waardenbotsingen gaan echter ook soms wat dieper dan kleine misverstanden. Soms lijken er wel degelijk totaal verschillende waarden ten grondslag te liggen aan gedrag. Lukt het om altijd gezamenlijke waarden te vinden? Sinds de opstelling van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is er veel discussie of deze rechten werkelijk universeel zijn. Volgens sommige critici is deze verklaring te veel gebaseerd op de 'westerse normen en waarden' en niet toepasbaar op andere culturen.

Hier zijn wel enkele argumenten tegenin te brengen:

1. Het is goed om te beseffen dat de aanleiding van deze verklaring echter juist lag in de oorlogsmisdaden in *westerse* landen (Baehr, 1998). Deze verklaring had tot doel deze uitwassen van 'beschaafde westerse landen' in de toekomst te voorkomen. Zo 'westers' zijn deze normen en waarden niet automatisch. Bij het tot stand komen was juist aandacht voor alle stromingen, religies en ideologieën. Bovendien waren tot voor kort ook in het westen folteringen volledig geaccepteerd (Foucault, 1989). Blijkbaar kunnen normen en waarden veranderen.
2. Slachtoffers van onderdrukking bepleiten zelden het recht van hun regering om hen te onderdrukken. De gedachte dat bepaalde fundamentele rechten van de mens niet (of nog niet) van toepassing zouden zijn op niet-westerse samenleving heeft de schijn van een nogal paternalistische wijze van denken: 'vrijheid van meningsuiting is goed voor ons, maar jullie zijn er nog niet aan toe' (Baehr, 1998).
3. Deze verklaring is in ieder geval universeel in die zin dat geen enkel land er tegen heeft gestemd. Blijkbaar vinden alle regeringen ter wereld het belangrijk om het universele karakter van de rechten van de mens op zijn minst met de mond te belijden (Baehr, 1998).

Er zijn dus universele fundamentele waarden die aangeven dat iedereen recht heeft op een plekje onder de zon en niemand het recht heeft anderen uit te sluiten (Van Asperen, 2003). Bij een interculturele dialoog kan gezocht worden naar gezamenlijke, universele uitgangspunten over wat goed is en wat niet. De grootste culturele misverstanden tussen de gesprekspartners liggen dan ook niet zozeer op het aanhangen van verschillende waarden, maar in de interpretatie of invulling daarvan en het belang [rangorde] dat men daaraan hecht in de praktijk (Azghari, 2005). En dat is een gebied wat bij uitstek in een dialoog verkend kan worden.

Culturele dialoog

In de vorige paragraaf is betoogd dat er culturele verschillen kunnen zijn in verbale en non-verbale communicatie en omgangsvormen. Ook lijken er soms grote waardeverschillen te zijn, ook al zijn

bepaalde waarden universeel te noemen. De uitdaging is om desondanks in dialoog te gaan. In deze paragraaf zullen enkele adviezen voor een geslaagde interculturele dialoog gegeven worden.

Kruispuntdenken

Cultuurverschijnselen staan onder invloed van een voortdurend proces van inter-persoonlijke contacten. Niemand is ‘Nederlander’ of ‘Marokkaan’, laat staan ‘half Surinaams, half Nederlander’. Identiteit valt niet op te delen, noch in helften, noch in hokjes. Mensen hebben niet meerdere identiteiten; ze hebben er één, opgebouwd uit alle facetten die hen vormen, volgens een unieke ‘dosering’ die bij iedereen anders is (Maalouf, 1999, zoals geciteerd in Van Asperen, 2007). Ieder mens heeft dus zijn eigen combinatie van unieke achtergronden op basis van al zijn ervaringen (Van Asperen, 2007).

Niemand is alleen vrouw of allochtoon. Altijd spelen er tegelijkertijd ook andere verschillen een rol. (Boedjarath, 2002, 2010 zoals geciteerd in Borra, Van Dijk & Verboom, 2011). Op grond van onder andere sekse, leeftijd, etniciteit, klasse, nationaliteit en seksuele voorkeur heeft iedereen in zijn of haar leven te maken met verschillen. Al deze verschillen spelen in onderlinge samenhang een rol in ieders leven. Deze samenhang wordt intersectionaliteit genoemd, ofwel kruispuntdenken. Het kruispunt wordt gevormd door een aantal belangrijke assen van persoonlijke en maatschappelijke betekenisgeving. De verschillen zijn dynamisch en machtsgeladen. De context en definitiemacht van de dominante groepen spelen hierin een rol. Uitgangspunt van intersectionaliteit is dat alle mensen gelijktijdig op verschillende assen een plaats hebben. Die eigen persoonlijke combinatie is relevant. Dit onderstreept het belang van een idiografische benadering, ofwel N=1 benadering (Borra et al., 2011). Mensen kunnen bepaalde identiteitskenmerken benadrukken en andere weer naar achter schuiven. De relatieve keuzevrijheid om afhankelijk van tijd en context eigen kruispunten te maken geeft ook veel aanknopingspunten voor de invulling van oplossingsmogelijkheden in een behandelrelatie. Zolang we iemand benaderen op grond van een specifieke deelidentiteit, sluiten we andere mogelijkheden uit (Borra et al., 2011).

Eigenwaarde

Het is dus van belang om enige kennis te hebben van de achtergrond van de cliënt, maar met name om hierover in gesprek te gaan; oprecht nieuwsgierig vragen stellen over de aannames en uitgangspunten van de cliënt. Cliënten (zowel autochtoon als allochtoon) blijken in recent onderzoek van Kocken (2009) veelal aan te geven dat zij zich niet gehoord en begrepen voelen en dat zij niet het idee hebben controle over hun eigen leven te hebben of te krijgen. Het lage gevoel van eigenwaarde dat hier het gevolg van is, maakt dat zij zich niet gemotiveerd en in staat voelen om zelf aan een prettige omgang met anderen te werken. Door in dialoog te gaan krijgen cliënten de kans daadwerkelijk zelf mee te denken en te beslissen over hun gedrag en de gang van zaken op de groepen. Dit heeft tot gevolg dat hun gevoelens van bekwaamheid worden versterkt en dat zij gemotiveerd raken om een positieve bijdrage te leveren (Kocken, 2009).

Aanpassen aan elkaar

Altijd moeten therapeut en gezin zich *aan elkaar* aanpassen in de ontwikkeling van het therapeutisch systeem (Minuchin, 1973, p. 264, mijn cursivering). Het gaat om een *wederzijds* proces; de therapeut kan zich niet veroorloven om ‘de waarheid in pacht te hebben’ en moet bereid zijn om zijn eigen oordeel op te schorten. Bij dit aanpassen hoort, zoals genoemd, ook aanpassen aan (non-verbale) communicatie en omgangsvormen (mimicri).

Niet invullen

In de zorg moeten we niet in de valkuil stappen dat je al denkt te weten wat een patiënt vindt zodra hij zegt dat hij moslim is of Jehova’s getuige (Hilhorst, 2008a). Men moet oppassen niet te vervallen in folklorisme, exotiserende uitspraken en generalisaties (Shadid & Van Koningsveld, 1983). Als een

vader aangeeft dat hij niet met vrouwelijke hulpverleners wil praten, kun je dit invullen als voortkomend uit zijn cultuur. Maar als je dat niet vraagt, kun je het ook niet zeker weten. Misschien heeft het wel te maken met eerdere ervaringen van deze vader met vrouwelijke hulpverleners of spelen er verwachtingen over welke (taboe)onderwerpen er besproken moeten worden met deze vrouwelijke hulpverlener. Door in gesprek te gaan, en niet voor de ander in te vullen, kun je mogelijk toch komen tot een samenwerkingsrelatie.

Op zoek naar gezamenlijkheid

Van deelnemers in een morele discussie mag worden gevraagd dat zij hun achtergrondovertuiging zo goed mogelijk proberen uit te leggen en het niet laten bij doodoeners als: “Dat vind ik nu eenmaal”, “Dat leert mijn traditie” of “Dat verbiedt mijn religie.” (Hilhorst, 2008b). Een ideaal of (culturele) overtuiging is niet iets wat men zomaar kan verraden zonder kleerscheuren (schuld, schaamte, psychische onrust etc.). Het gaat om inhoudelijke invullingen die identificatie mogelijk maken en existentieel waardevol zijn en vormen een essentieel onderdeel van een zinvol leven (Sieckelink, 2009). Emoties kunnen dan ook hoog oplopen, waardoor het soms lastig is om een wederzijds proces in te gaan. Aanknopingspunt, juist bij grote emoties als boosheid, is een oplossingsgerichte methode zoals beschreven door Van den Berg en Bouweriks (2012). Als een moeder bijvoorbeeld boos is vanwege de seksuele voorlichting die gegeven wordt op school en eist dat dit stopt, kan gevraagd worden: “Waar bent u bang voor?”, “Waar maakt u zich zorgen over?” Vaak is daarin gezamenlijkheid te vinden. Zowel de moeder als school vinden bijvoorbeeld onderwijs belangrijk en delen ook de mening dat het niet goed is dat jongeren te losgeslagen zijn op seksueel gebied. Vanuit dit uitgangspunt kunnen gezamenlijke doelen hiervoor opgesteld worden en nader bekeken worden hoe hieraan gewerkt wordt. Een cliënt is niet zomaar boos of verontwaardigd, maar zal hier een goede reden voor hebben. Dit dient gevalideerd te worden (Van den Berg & Bouweriks, 2012) anders zal er nooit sprake zijn van een gezamenlijke zoektocht naar ‘het goede’.

Grenzen

Winnicott (1967 zoals geciteerd in Winnicot, 1971) beschrijft culturele ervaringen als een transitionele ruimte gelegen tussen het individu en zijn omgeving. Voor een gezonde ontwikkeling is deze ruimte nodig. Winnicott merkt echter ook op: “The rider must ride the horse, not be run away with” (p.133). Idealen en culturele of religieuze overtuigingen vormen een waardesysteem, waarin afwegingen nodig zijn. Het is van belang dat mensen hier op billijke wijze mee omgaan (Sieckelink, 2009). Radicalisering en je opsluiten in je eigen gelijk dient voorkomen te worden. Dit kan een apart behandeldoel vormen: het prudent, rationeel en moreel gevoelig om kunnen gaan met de eigen overtuigingen (Schilperoord, 2011).

Literatuur

- Asperen, E. van (2003). *Interculturele communicatie & ideologie*. Utrecht: Pharos.
- Asperen, E. van (2007). Een interculturalistische bril, belemmerend voor communicatie? In R. Beunderman, A. Savenije, F. de Rijke & P. Willems (Red), *Interculturalisatie in de Jeugd-GGz: Wat speelt er?* (pp. 58-75). Assen: Van Gorcum.
- Azghar, Y. (2005). *Cultuurbepaalde communicatie: Waarden en belangen van passieve en actieve culturen*. Barneveld: Uitgeverij Nelissen.
- Baehr, P. R. (1998). *De rechten van de mens: Universaliteit in de praktijk*. Amsterdam: Boom.
- Bauduin, D., & Kanne, M. (2009). *Tijd voor reflectie: Praktische ethiek in psychiatrie en rehabilitatie*. Amsterdam: SWP.
- Berg, F. van den, & Bouweriks, E. (2012). *De trein van Boos naar Middel: Een nieuw transportmiddel in oplossingsgerichte gesprekken*. Amsterdam: SWP.
- Bolt, I. (2008). Dat is tegen mijn geweten! In I. de Beaufort, M. Hilhorst, S. Vandamma, S. van de Vathorst & M. Schermer (Red.), *De kwestie: Praktijkboek ethiek voor de gezondheidszorg* (pp. 119-124). Den Haag: Lemma.

- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: SAGE Publications.
- Borra, R., Dijk, R. van, & Verboom, R. (2011). *Cultuur en psychodiagnostiek*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Brink, G. van den (2001). *Geweld als uitdaging: De betekenis van agressief gedrag bij jongeren*. Utrecht: NIZW Uitgeverij.
- Eppink, A. (1984). *Kind-zijn in twee culturen: Jonge Marokkaanse en Turkse kinderen in Nederland*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Foucault, M. (1989). *Discipline, toezicht en straf: De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Habermas, J. (1979). *Communication and the evolution of society*. Boston: Beacon Press.
- Haley, J. (1963). *Strategieën in de psychotherapie*. Utrecht: Bijleveld.
- Hilhorst, M. (2008a). 'Mijn religie verbiedt mij...': Is godsdienst een argument? In I. de Beaufort, M. Hilhorst, S. Vandamma, S. van de Vathorst & M. Schermer (Red.), *De kwestie: Praktijkboek ethiek voor de gezondheidszorg* (pp. 37-44). Den Haag. Lemma.
- Hilhorst, M. (2008b). *Religie en moraal: Dynamiek en pluraliteit*. In I. de Beaufort, M. Hilhorst, S. Vandamma, S. van de Vathorst & M. Schermer (Red.), *De kwestie: Praktijkboek ethiek voor de gezondheidszorg* (pp. 136-142). Den Haag. Lemma.
- Kocken, G. (2009). Werkt de dialoog bij jongeren met een lichte verstandelijke beperking (LVB)? *Onderzoek & Praktijk*, 7(1), 15-19.
- Kortmann, F. (2005). Transculturele psychiatrie. In M. W. Hengeveld & A. J. L. M. van Balkom (Red.), *Leerboek Psychiatrie* (pp. 619-626). Utrecht: De Tijdstroom.
- Minuchin, S. (1973) *Gezinsterapie: Analyse van de gezinsstructuur en gezinsstructuurtherapie*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.
- Procee, H. (1991). *Over de grenzen van culturen: Voorbij universalisme en relativisme*. Meppel: Boom.
- Schilperoord, A. (2011). *Hoe om te gaan met extremistische uitingen van jongeren?* *Onderzoek & Praktijk*, 9(1), 7-14.
- Shadid, W. A. R., & Koningsveld, P. S. van (1983). *Minderheden, hulpverlening en gezondheidszorg: Achtergrondinformatie ten behoeve van de zorg voor moslimse migranten*. Assen: Van Gorcum.
- Sieckelink, S. (2009). *Het beste van de jeugd: Een wijsgerig-pedagogisch perspectief op jongeren en hun ideal(ism)en*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Watzlawick, P., Beavin, J. H., & Jackson, D. D. (1970). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. New York: Tavistock Publications Ltd.